
ZESZYTY NAUKOWE WYŻSZEJ SZKOŁY PEDAGOGICZNEJ
W BYDGOSZCZY

Studia Historyczne z. 5

RECENZJE

Rodzina w starożytnym Rzymie. Materiały z konferencji naukowej. Zacisze 20-21.05.1991 r. zorganizowanej przez Katedrę Historii Wychowania WSP w Bydgoszczy pod red. J. Jundziłła, Bydgoszcz 1992, ss. 282

Polska historia wychowania nie może poszczycić się wieloma pracami dotyczącymi teorii i praktyki wychowania starożytnego, a w szczególności problematyki rodziny antycznej jako środowiska wychowawczego. Prace J. Jundziłła, A. Korusa, M. Brożka z zakresu pedagogiki pogańskiej czy zbiór artykułów omawiających wybrane aspekty pedagogiki chrześcijańskiego antyku w 8/9 zeszytzie "Vox Patrum" to najistotniejsze pozycje z interesującej nas dziedziny.¹ Tym cenniejsze wydaje się ukazanie zbioru materiałów z konferencji naukowej *Rodzina w starożytnym Rzymie* zorganizowanej przez Katedrę Historii Wychowania WSP w Bydgoszczy w Zaciszu w dniach 20-21.05.1991 r. Wszystko wskazuje, iż bydgoska Katedra Historii Wychowania wyrasta na wiodący w kraju ośrodek badań nad rodziną rzymską, prowadzący przemyślany program badawczy.

Przedstawione w tomie artykuły prezentują, jak zaznaczono we wstępie (s. 7) "szeroki i inspirujący zakres problemów od opisu ról małżeńskich i rodzinnych poprzez analizę pozycji dziecka w rodzinie, do obrazu funkcjonowania rodziny w poszczególnych okresach i warstwach społecznych". Praca obejmuje pozycje o charakterze syntetycznym i analitycznym oparte na różnorodnym materiale źródłowym: archeologicznym, inskrypcyjnym, ikonograficznym oraz literackim. Tak szerokie spektrum wykorzystanych źródeł świadczy, iż badania nad rodziną antyczną można prowadzić w sposób kompleksowy, a nie tylko incydentalny czy selektywny. Na uwagę zasługuje fakt, że prezentowany zbiór obejmuje autorów z różnych ośrodków krajowych (Bydgoszcz, Gdańsk, Poznań, Wrocław) jak i zagranicznych (RFN,

Czechy, Macedonia). Do pracy dołączono ciekawy wybór najnowszej bibliografii dotyczącej rodziny rzymskiej.

W celu uporządkowanego omówienia zawartości zbioru możemy uszeregować zaprezentowane artykuły w konkretne grupy tematyczne biorąc za kryterium wykorzystaną bazę źródłową. Źródła epigraficzne, literackie i ikonograficzno-archeologiczne to trzy zasadnicze obszary poszukiwań badawczych.

Pracę rozpoczyna artykuł wprowadzający R. Pankiewicza (Bochum) - *Społeczno-ekonomiczne aspekty funkcjonowania rodziny wczesnorzymskiej*. Autor omawia kontekst ekonomiczny i społeczny życia rodzinnego w Rzymie od IX/VIII wieku p.n.e. do III w. p.n.e., poddając krytyce XIX i XX-wieczne modele rodziny wczesnorzymskiej. Polemizując z dotychczasowymi modelami i syntetycznymi ujęciami tematu (Pirt, Leipoldt, Grimal, Mallett) autor postuluje stworzenie nowych kontrmodeli z uwzględnieniem wszystkich dostępnych źródeł - archeologicznych, lingwistycznych i literackich (s. 23). Interesujące jest wskazanie na ewolucję miejsca i roli władzy ojcowskiej (pater potestas) pod wpływem czynników społeczno-demograficznych i psychologicznych oraz postawienie pytania o wpływ na kształt rodziny rzymskiej i jej funkcjonowania upowszechnienia się metali w życiu codziennym oraz pojawienia się regularnej wymiany handlowej (s. 29).

Wykorzystanie źródeł epigraficznych do badań funkcjonowania rodziny rzymskiej stanowi chyba najsilniejszy punkt omawianego zbioru. O wartości poznawczej materiału inskrypcyjnego stanowi jego masowy charakter oraz powiązanie z różnymi sferami życia codziennego, tak charakterystycznej dla antyku cywilizacji miejskiej (np. tituli sepulcrales, tituli sacri). Zaprezentowane w zbiorze analizy wykorzystują zarówno inskrypcje pogańskie jak i chrześcijańskie. M. Mrozek (Gdańsk) omówił w artykule *Matka rzymska w świetle źródeł epigraficznych okresu Pryncypatu*, 49 inskrypcji nagrobnych opublikowanych na łamach czasopisma "L'Anne Epigraphique" w latach 1986-1988. Podany badaniu materiał wskazuje na dużą liczbę matek samotnie dedykujących nagrobki starszym dzieciom. Zdaniem autora problem ten wymaga dalszych badań w skali ogólnorzymskiej w oparciu o całokształt znanego materiału epigraficznego (s. 47). Artykuł J. Pudliszewskiego (Gdańsk) *Rodzina w uroczystościach nagrobnych w cesarstwie rzymskim (I-III w. n.e.)* jest próbą znalezienia pewnych prawidłowości dotyczących funkcjonowania

rodziny rzymskiej na podstawie napisów fundacyjnych związanych z uroczystościami nagrobnymi tzw. parentalia i rosalia. W grupie fundatorów dominują rodziny plebejskie (rzemieślnicy, żołnierze), najczęściej o modelu 2+2 (s. 167). Z analizy epitafiów wyłania się obraz doskonałych małżeństw, idealnych rodziców i dzieci. Zgadając się z autorem należy postawić pytanie o autentyczność tego obrazu.

Problematykę więzów rodzinnych w rodzinach chrześcijańskich podejmują dwa przyczynki B. Stawoskiej (Bydgoszcz). W pierwszym *Małe dziecko w chrześcijańskiej epigraficy nagrobnej III-IV wieku* autorka dokonała analizy 56 inskrypcji nagrobnych z terenu Rzymu. Szczególną uwagę poświęciła epitetom indywidualnym charakteryzującym osobowość dziecka, co pozwoliło wysunąć wnioski o podmiotowym traktowaniu dziecka w rodzinach chrześcijańskich.² Drugi artykuł tej samej autorki *Alumni w inskrypcjach chrześcijańskich Rzymu* podejmuje kwestię bardzo specyficznej grupy jaką byli tzw. alumni. Analizowany materiał epigraficzny (130 inskrypcji z IV-VI wieku głównie z Rzymu) nie daje pełnej odpowiedzi na temat statusu tej grupy zakorzenionej w strukturze rodziny rzymskiej, wskazując raczej na konieczność podjęcia dalszych badań w tym kierunku. Penetrację źródeł epigraficznych zamyka komunikat M. Pawlak (Wrocław) *Niektóre aspekty życia rodzinnego niewolników w Afryce rzymskiej w świetle źródeł epigraficznych*, omawiający badania nad strukturą rodzin niewolników i przyrostem naturalnym tej grupy społecznej w oparciu o napisy nagrobne z nekropolii północno-afrykańskich z II-III w. n.e.

Źródła ikonograficzne i archeologiczne są mało wykorzystywane w badaniach nad pedagogiką antyczną. Potrzebom w tej dziedzinie wychodzą naprzeciw dwa artykuły V. Rączewskiej (Bydgoszcz). W pierwszym *Opieka matki nad dzieckiem w świetle rzymskich sarkofagów biograficznych I-III w. n.e.* poddała badaniu kompozycję, narrację i tematykę dziesięciu sarkofagów z terenu cesarstwa rzymskiego. W ikonografii przeważają przedstawienia kąpieli dziecka, w mniejszym stopniu karmienia, opieki i zabawy. Pozwoliło to autorce wyciągnąć wniosek kwestionujący pogląd o upadku obyczajów w okresie cesarstwa (s. 98). W drugim artykule V. Rączewska (*Propagandowy wizerunek rodziny cesarskiej na monetach złotego wieku*) podjęła się analizy przedstawień monetarnych dotyczących sukcesji cesarskich, aktu zawarcia małżeństwa oraz pozycji kobiety w rodzinie cesars-

kiej. Ikonografia monet z okresu od panowania Nerwy do czasów Marka Aureliusza wskazuje na dbałość cesarzy o pozytywny, całościowy obraz rodziny cesarskiej, ucieleśniającej zgodę i szczęście, jak i ich samych, ich żon oraz następców. Ciekawym wykorzystaniem źródeł narracyjnych (Cato, *De agricultura*) i archeologicznych charakteryzuje się artykuł P. Dyczka (Warszawa) *Pater familias jako pierwszy lekarz* podejmujący mało zbadane kwestie władzy ojcowskiej. *Patria potestas* obejmowała także, oprócz aspektów prawnych i religijnych, działalność medyczną. Warto wspomnieć krótki komunikat T. Janakiewskiego (Bitoli) o dwujęzycznej inskrypcji z Linkestidy przedstawiającej model rodziny centuriona.

Ostatnia grupa artykułów obejmuje przyczynki oparte na analizie źródeł literackich. Szczególną uwagę zwracają materiały: J. Jundziłła: *Pochwała matek w literaturze czasów rzymskich - główne trendy rozwojowe, Typy małżeństw a wychowanie dziecka w rodzinie rzymskiej*; M. Żyromskiego: *Rodzina jako czynnik ruchliwości społecznej na przykładzie elity prowincji dolnodunajskich cesarstwa rzymskiego*; K. Korusa: *Poglądy Plutarcha na rolę ojca w rodzinie* oraz A. Prokopa: *Rodzina w dziele Artemidora Oneirokritika*.

J. Jundziłł podjął się analizy modeli stosunków małżeńskich i ich wpływu na wychowanie dzieci w okresie od republiki po schyłek cesarstwa (III w. n.e.). Autor patrzy na rodzinę rzymską od strony psychologiczno-pedagogicznej dokonując typologii małżeństw od strony ról męża i żony oraz relacji zachodzących między partnerami (s. 73). Stosunki między małżonkami podlegały ewolucji począwszy od hierarchicznych i patriarchalnych, aż po związki prawie partnerskie w okresie stabilizacji cesarstwa. Należy zgodzić się z twierdzeniem autora o korelacji między wzrastającym poziomem cywilizacji i kultury swoistocie rzymskiej a kształtem więzów małżeńskich (s. 80). Na tym tle następuje wzrost znaczenia dzieci jako wartości samej w sobie, szczególnie w warstwach wyższych. W swoim drugim artykule J. Jundziłł zanalizował rolę matki w życiu rodzinnym i społecznym w oparciu o wybranych autorów rzymskich (Tacyt, Seneka, Apulejusz, Julian, Augustyn). Obraz pozycji rodziców w rodzinie rzymskiej dopełnia artykuł K. Korusa (Kraków), charakteryzujący rolę ojca w procesie wychowania dziecka w świetle poglądów Plutarcha. Szkoda, że autor nie wyszedł poza wyniki swoich dotychczasowych badań, gdyż aktualne jest pytanie o

oryginalność poglądów Cheronejczyka w stosunku do aktualnie panujących w Rzymie zapatrywań na rolę wychowawczą ojca czy ideał małżeństwa.

Ciekawe spojrzenie na rodzinę rzymską okresu Pryncypatu z punktu widzenia tzw. historical sociology zaprezentował M. Żyromski (Poznań). Autor badając elity (namiestnicy, dowódcy legionów) prowincji dolnodunajskich (Dacja, obie Mezje i Pannonie) wskazał na rolę rodziny jako ważnego czynnika ruchliwości społecznej (tzw. kanał mobilności). Z kolei paranaukowej literaturze antycznej poświęcił swój przyczynek A. Prokop (Praga), badając sennik Artemidora z Efezu z punktu widzenia historyczno-socjologicznego. Artemidor prezentuje tradycyjne i hierarchiczne relacje wewnątrzrodzinne (np. przedmiotowe traktowanie kobiety). Pozostaje do rozstrzygnięcia problem na ile poglądy Artemidora były unikalne, a na ile oddawały tendencje ówczesnej rzeczywistości.

Zamykając prezentację materiałów składających się na omawiany tom należy wspomnieć o artykule ks. A. Eckmanna (Lublin) *Dziecko w Biblii*, w którym autor dokonał syntetycznego przeglądu roli i pozycji dziecka w świetle tradycji starotestamentalnej, ewangelicznej i apostoelskiej, nie wychodząc jednak poza dotychczasowe tradycyjne ujęcie.³ Od ogólnego poziomu artykułów odbiega przyczynek J. Hatłasa (Poznań) *Kilka uwag na temat obrazu dzieci cesarskich z rodu julijsko-klaudyjskiego u Swetoniusza*, będący prostym zestawieniem informacji o dzieciach cesarzy w dziele *De vita Caesarum*.

Podsumowując należy stwierdzić, iż zaprezentowane wydawnictwo jest ważnym uzupełnieniem, nie do końca opracowanego naukowo obrazu rodziny rzymskiej. Omawiane materiały stawiają nowe problemy badawcze, co pozwala oczekiwać kontynuacji badań w tym kierunku.

Michał Kosznicki

PRZYPISY

¹J. Jundziłł, *Teoretyczne problemy wychowania w rodzinie rzymskiej (III w. p.n.e.-III w. n.e.)*, Bydgoszcz 1987; K. Korus, *Program wychowawczy Plutarcha z Cheronei*, Wrocław 1987; M. Brożek, *Kształcenie i wychowanie w najdawniejszej starożytności rzymskiej*, "Meander", 1969, z. 7-8, s. 313-314, tenże,

Kształcenie i wychowanie w starożytnym Rzymie w III w. p.n.e., "Meander" 1975, s. 395-410. Recenzja opracowana została w 1993 r. i od tej pory ukazało się kilkanaście nowych pozycji z tej dziedziny.

²Na ile dowartościowanie dziecka było charakterystyczne tylko dla rodzin chrześcijańskich zob. J. Jundziłł, Niektóre czynniki wpływające na wysoką pozycję dziecka w rodzinie rzymskiej, (w:) Rodzina - przeszłość - teraźniejszość - przyszłość, pod red. A. Tchorzewskiego, Bydgoszcz 1988.

³K. Romaniuk, Małżeństwo i rodzina w Biblii, Katowice 1981; M. Filipiak, Biblia o człowieku, Lublin 1979; K. Leon-Dufour, Słownik Nowego Testamentu, Poznań 1981, s. 234-235, Słownik teologii biblijnej, opr. K. Romaniuk, Poznań 1982, s. 242-243.